
...A FORRADALOM MEGRÁZÓ ÉLMÉNYÉNEK SÚLYOS TERHÉ- VEL SZÍVEMBEN ÉS LELKEM- BEN...

Kós Károly levelezéséből

Kós Károly 92/1-es számunkban már említett önéletrajza kapcsán eddig nem közölt – dr. Merényi Ferenchez írott – leveleiből választottunk néhány részletet, melyek további önéletrajzi adalékként szolgálhatnak. Kós Károlyt 1956. október 23-án Budapesten érte, látogatásának célja éppen a Benkó Samu által közreadott önéletrajzhoz történő adatgyűjtés volt. A forradalmi események miatt nagy késéssel, igen körülményesen és részben dolgavégezetlenül tért haza Kolozsvárra (cipőit a forradalmi sajtótermékekbe csomagolva mentett haza néhány újságot). Ha 1957-es leveleiben érthetően nagyon mértéktartóan fogalmaz is, nagy örömünkre szolgál, hogy elsőként adhatjuk közre az átélte történelemhez fűzött szavait – a számunkra már elveszett korokról szólók mellett.

Köszönettel tartozunk ezért elsősorban a levelek címzettjének.

1

Kedves Ifjú Barátom és Kollégám!

Hogy meghatóan szép leveledre ilyen későn válaszolok, annak most az egyszerű nem én vagyok az oka, hanem az, hogy leveledet nagyon elkésve kaptam meg. Mert először is: Kolozsvárt nincsen „Agrártudományi Egyetem”, hanem csak „Institutul Agronomic”, melynek máig volt ugyan magyar tagozata is „Mezőgazdasági Intézet” címén, de lehet, hogy holnap nem lesz, mert okos emberek kiderítették, hogy másfél milliányi magyarnak nincsen is szüksége magyar mezőgazdasági szakemberekre. Másodsor: ennek az Intézetnek már két és fél év óta nem vagyok tanára. Akkor ugyanis ugyancsak okos emberek leépítették az építészeti tanszéket, s ugyanakkor bevezették a tanári normákat. Mire én jónak láttam nyugdíjaztatásomat kérni, nehogy 69 éves koromban (amennyi akkor voltam) valami építési rajzoló-kulinak soroljanak be valahová az isten háta mögé...

...ha visszaidézem múltam eseményeit, eredményeit mérlegre teszem s elfogulatlanul igyekszem számbavenni, mi volt abban az az építészeti tevékenységem, amit számontartásra érdemesnek ítélt a magyar építészeti értékelés, akkor alázatosan be kell vallanom, hogy az bizony nagyon szerény. S nem is lehetett több és értékesebb, mert alig indultam el azon az úton, melyet igaz meggyőződéssel vállaltam volt, a Sors megállított és – más útra parancsolt...

A kálvinista, ha ráadásul erdélyi is, sok mindenben kételkedő ember, de egyet rendületlenül hiszen: a praedestinációt: „így rendeltetett”. Én erdélyi kálvinista vagyok...

...1914-ben kitört a világháború. Számomra a bizonytalanság, a munkanélküliség és a katonaszkodás négy esztendeje. (A háborúból kihúztak jó

embereim és az utolsó másfél esztendőben legalább tanulhattam – Konstantinápolyban.)

Aztán a bizonyosság: az összeomlás. Családos ember voltam már akkor és parányi sztánai vikendházamon (és másfél holdas „földbirtokomon”) kívül semmim az ég világán. S választanom kellett.

Választhattam volna az egyenes, biztos, könnyű utat: zsebemben volt építész-tanári kinevezésem az Iparművészeti Iskolába (amit jóembereim szereztek nekem) és elfoglalhattam volna tanszékeket Budapesten. Ez természetes lett volna és helyemben minden józan ember valószínűleg ezt tette volna. De engem kötelezett annak a népnek szolgálata, melynek mindent köszönhettem, ami bennem érték volt s így becsület dolga volt, hogy vállaljam a sorsát is. Ezért tehát – Erdélyt választottam, ahonnan akkor minden futva futott ki és vállaltam a bizonytalan jövődöt és a bizonyosan nincstelen jelent. Minthogy: „ez rendeltetett nekem a sorstól”.

Az építészeti munkaterülete számomra akkor még itt természetesen el volt zárva. De élnem és családomat eltartanom kellett, tehát próbálkoztam mindennel, amivel a mindennapit meg lehetett szerezni. Voltam földműves, rajzoló, nyomdagrafikus; írtam, rajzoltam, linoleumba metszettem, kopirprezen kinyomtattam, bekötöttem és eladtam képekönveket; szerkesztettem és írtam néplapot. S mellékesen megalapítottam és megszerveztem az erdélyi magyar nép politikai pártját: az „erdélyi néppártot”. Végül – 1924-ben – megállapodtam: író lettem. (De egyúttal, hogy az író szabadságát ne korlátozhassa és befolyásolhassa sem az üzleti tőke, sem a történelmi osztályok hagyományos érdekpolitikája, megszerveztem és igazgattam a haladó szellemű írói közösség független, szabad irodalmi kiadvállalkozását, az „Erdélyi Szépművészeti Céhet”.)

Azóta írónak tartott számon Erdély, s hamarosan a trianoni Magyarország is. Csak én nem tudtam ebbe soha egészen belenyugodni. S hogy az imperiumot birtokló románságtól nem kaphattam építészeti megbízást, mert nem tudtam – megalkudni, az építető magyar vagyonos vezetőrétegtől, mert nem ún. hivatalos magyar osztálypolitikát csináltam, hanem magyar népi politikát, tehát megelégedtem szerény népi megbízásokkal: terveztem falusi templomot, magyar népiskolát, kultúrházat, kisembereknek való olcsó lakóházat. Gyakran csak azért, hogy el ne felejtsem, hogy igazában – építész vagyok.

Akkori életem tarka útjain azonban volt egy nagy tapasztalatom és tanulságom: hogy ti. tulajdonképpen minden művészi munka csak eszközeiben, anyagában és megjelenési formájában különbözik egymástól, de nem alapszerkezetében, felépítési módjában és főleg rendeltetésében. Amikor írtam, akkor sem csináltam mást, mint betűkkel, szavakkal ugyanazt, mint építészkoromban kövel, téglával, fával, betonnal. Az építés törvénye minden művészi alkotómunkára vonatkozóan azonos és örök. A művész hivatása aztán az, hogy ezt a törvényt népe szellemében (és népe érdekében) érvényesítse alkotásában.

Ez a megállapításom megnyugtatót valamennyire és végeztem tovább, amit a sors reám parancsolt: „ahogy lehetett”.

Így értem meg 1940-et, s akkor felvilágosítottak (azok, akiket Erdély népe hamarosan „éjtőernyősök”-nek nevezett el), hogy amit csináltam az ugyan igen érdekes és szép, de csupán romantikus amatőr munka, amire most már semmi szükség többé. Megveregették a vállamat és – építészeti katedrát kínáltak fel Budapesten.

Megköszöntem szépen és – félreállottam.

(Három esztendővel későbbben kínáltak fel a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola építészeti tanszékét. Azt elfogadtam.)

1944-ben elkövetkezett, aminek el kellett következnie. Mire a sok „éjtőernyős” szakember, aki 1940-ben oly mohón ült be minden zsíros erdélyi karosszékbe, hirtelen pakolt. Nekem is felajánlott a főiskola egy vagon, hogy fussak ki velük – Keszthelyre.

Megköszöntem ezt is és – maradtam.

Aztán elvonult a fergeteg felettünk, s a magam meg az enyéim pusztá életén kívül mindenünk elpusztult a gyilkos zivatarban. Egy katonafiam valahol megharcolt, (két esztendő múlva, orosz fogságból került haza); mezőgazda fiam kivetetlen bolyongott; leányom gyerekeivel az ostromlott Budán légoltalmi pincében; legkisebb fiam munka nélkül, kifosztottan.

Megint előlről kellett kezdeni az életet – a semmiből, semmivel, 61 éves koromban. Kicsit nehéz volt, de muszáj és megtörtént: újságíró lettem és most az építész is segített: terveztem és építettem a magyar népnek, mely ismert és megbecsült és megfizette a munkámat az akkor egyetlenül értékes valutával: búzával, szalonnával, mézzel, kenderrel, gyapjával.

Az első választáskor, 1946-ban, a vármegye magyar népe parlamenti képviselőjéül választott meg. S hogy sikerült kiverekednünk a kolozsvári Intitutul Agronomic magyar tagozatát, oda kineveztek építésztanárnak. Ott tanítottam 1953-ig és szerettem a munkámat. Talán ezért, a tanítványaim is bizonyára szereltek, ezt tudom, mert ha, mostanában bárhol találkozom valamelyikükkel, érzem, hogy örömmel üdvözölnek és nem hazudnak, amikor megköszönik nekem azt, ami keveset tőlem kaphattak.

Most 73 éves vagyok, egészséges és még tudok dolgozni is: tervezgetek falusi templomokat, parókiákat, kultúrházakat, lakóházakat és – sirenilékeket; restaurálok, foltozgatok roskadozó magyar műemlékeket és – próbálok befejezni a középkori Kolozsvárról és a Kolozsvári Miklós festőnek meg szobrászfiainak regényét. Közben állami megbízásból össze kellene állítanom építészeti életmunkám tárgyi adatait és szövegbeli dokumentációját.

Ennyi az, ami az én életemet jelenti. S ha számadást kellene írnom valamikor az egész magamról, röviden ezt vallanám:

Szépét, jót s nagyot akartam, de tudom: keveset vittem végbe abból.

Hiszem: jó úton is jártam, de az utam megszakadt s én elrekedtem.

Szépen sarjadtam, ki is bimbóztam, de virágot s gyümölcsöt nem hozhattam.

Akármit tettem is azonban, nem hazudtam s nem csaltam s erdélyi népemet, magyar nemzetemet jobban-rosszban soha el nem hagytam, mindig hűségesen szolgáltam.

Nyugodt lelkiismerettel kérem ezért – felmentésemet.

*

Hát most már válaszoltam leveledre úgy, kedves fiatal Kollégám, hogy bizonyára meg is untad már olvasni szószátyárkodásomat. De ezt a vadállatot Te ébresztetted fel és szabadítottad magadra.

Most pedig külön megköszönöm, hogy az én szeretett és őszintén tisztelt Medgyaszay barátomról is írtál és üdvözetét tolmácsoltad. Hálás vagyok, hogy megtudhattam, hogy még él és egészséges az, aki előttem és előttünk járó mestere volt annak, aminek mi csak tanítványai. Az ő veszprémi színházát ma sem felejttem el; ott ő már akkor kereste és jórészt meg is találta azt az utat, melyen a magyar építészetnek a cél felé lehet és kell haladnia: az építőművészet magyar stílusváltozatának kialakítása felé. Kérlek, légy olyan jó és mondd meg neki, hogy szívem minden szeretetével köszöntöm és üdvözlöm és ha Pestre felvergődhetek, okvetlenül megkeresem, hogy kezét megszoríthassam és megölelhessem. (Ne felejtsd el és kérlek, közöld velem egy lapon a pontos címét minél rövidebb időn belül.)

Tehát: készülök feleségemmel Pestre. Két hónapja adtam be útlevélkérelésemet és talán még az idén meg is kapom. Szeretnék még egyszer ott körülnézni, találkozni néhány építésszel s íróval. Látni szeretném a várost, ahol építettem, s hogy 1947 óta, mikor mint romvárost láttam, mivé épült máig. Szeretnék meglátogatni néhány szép régi helyet is: Visegrádot, Esztergomot, Patakot is; talán a Bala-tont is és Debrecent. És szeretnék onnan minél szebb emlékekkel hazajönni...

Kós Károly
Kolozsvár, 956. IX. 20.

2

Kedves Barátom!

Csak egészen röviden értesítelek arról, hogy a jövő hét szerdáján este feleségemmel együtt vonatra ülünk és csütörtökön valószínűleg már Pesten leszünk kényelmes magyarországi látogatásra...

...Szeretnék találkozni néhány íróval, akikkel megbeszélni valóim volnának, de nagyon szeretnék találkozni néhány építész kollégámmal is. Mindezekelőtt az én régi, öreg és tisztelt Medgyaszay István barátommal és (nem jól olvasható:) részben (?) sorstársammal a magyar stílustörekvéseket illetően és egyben kálvinista atyámfiaival is, akivel ilyen minőségben is szeretnék beszélni, lévén itt az erdélyi református egyházkerület főkurátora és

műemlékügyeink dolgában irányítója. Téged kérlek már most, hogy ezt a találkozást közvetítsd majd...

Kós Károly
Kolozsvár, 1956. X. 6.

3

Kedves Barátom és Druszám!

Hallom, hogy végre a posta rendszeresen közvetíti a levelezést, így megpróbálom a megszakadt érintkezést felvenni annál is inkább, mert hiszen ottlétemkor nem fejezhettem be azokat a számomra szükséges feladatokat, amelyeket, többek közt a Te segítségével is, olyan jó reménységgel megkezdtem volt. És bizonyára el is tudtam volna ott végezni mindent, amire szükségem volt, megszerezhettem volna minden adatot, ami még egyáltalában egykori budapesti munkásságomból megtalálható és megszereshető, ha közbe nem szól a sors és – mint annyiszor már életemben – megállít, amikor már-már a célhoz értem volna...

...Ha jól emlékszem, okt. 21-én vasárnap voltam nálad Pál Balázs öcsémmel. És 23-án már kitört a zivatar és elsepert mindent s én tehetetlenül végigvártam, amíg elvonult, hogy üres tarisznyával valahogy hazavergődhessek szegény ijedt feleséggel.

November közepén kerültünk aztán haza Kolozsvárra, minden nagyobb baj nélkül úgy, hogy egyetlen régi és új barátomtól elbúcsúzhattam volna. Nem beszélve arról, hogy sok régi barátommal találkozni sem tudtam. Így Aprily Lajossal sem, akinél szerettem volna Kisorosziban 1-2 napot eltölteni feleséggel együtt és egyben Visegrádot megnézni, melyet új rekonstrukciós állapotban nem láttam...

Azóta itthon vagyok és a régi rendben, most már sorsomba beletörődve végzem napi munkámat. És türelemmel várom, mikor tudnám bevégezni azt, amit az ősszel megkezdtem volt. Remélem, hogy még megérem, hogy rend lesz Magyarországon és békesség és az elszakadt szálakat újra össze lehet kötni; ami részemre azt jelentené, hogy felmehetnék Pestre. Talán őszre...

Kós Károly
Kolozsvár, 1957. II. 11.

4

Kedves Jó Kollégám!

Esztendeje is elmúlt, hogy személyesen is megismerhettük egymást tavaly Budapesten, aztán ránk szakadtak váratlanul azok a katasztrófális események, melyek lehetetlenné tették annak a kedves, számomra olyan szükséges és gyümölcsözőnek ígérkező találkozásnak megismétlését és én már

nem kaptam meg az én építészeti tevékenységemre vonatkozó s általad olyan készségesen felajánlott birtokodban lévő dokumentációs anyagot. Ebbéli és más tervbevett dolgaim végezte nélkül, üres tarisznyával, de a forradalom megrázó élményének súlyos terhével szívemben és lelkemben, de más-különben minden nagyobb baj nélkül szerencsésen hazavergődtünk Kolozsvárra szegény öreg feleséggel együtt nov. 11-én.

Naív hittel hónapokig abban reménykedtem, hogy hamarosan megint csak visszafordulnak a dolgok oda, ahol tavaly voltam, sőt megérem azt a boldog időt is, hogy útlevel nélkül, szabadon utazgathatunk, járhatunk-kelhetünk egy békés, boldog emberi világban, melyben olyan szépen élhetne minden ember. De kistűlt, hogy az én elképzelésem nagyon gyermekes. És ámbár sok mindent megértem már hosszú életemben, amiből tanultam és tapasztaltam is sokat a magam bőrén, de úgy látszik, nem eleget ahhoz, hogy számolni tudjak mindazokkal az erőtényezőkkel, melyek a mai emberi világot formálják az ismeretlen jövő számára.

Kós Károly
Kolozsvár, 1957. XI. 3.

5

Kedves Barátom!

Megkaptam értékes, szép és hézagpótló könyvedet...

Mint e száz esztendő harmada második – a századfordulótól Trianonig való – felerészének közvetlen tanúja, sőt aktív építész-részes, jól esett megállapítanom, hogy könyved nem marasztalja el a múlt századvégi eklektikának a maguk nemében artisztikus alkotásait és arra érdemes alkotómestereit, köztük az egykori József-Műgyetem építész-professzorait is, – akiket pedig a mai új, modern építész-művészettörténész generáció jórésze olyan nagy élvezettel szokott megtagadni és elítélni, elfeledve azt, hogy ezek az elmarasztalt, ósdi eklektikusok nevelték annak idején az új, korszerű magyar építész egykori bátor úttörőit: Lajta Bélát, Málnai Bélát, Vágó Jóskát, Árkai Aladárt, Kozma Lajost, Györgyi Dénest és korán elhullott nagy reménységeit: Zrumezky Dezsőt, Mende Valért, stb. S magamról tudom, hogy jórészt az egykori József-Műgyetem jó szellemének és azon belül szeretett és tisztelt választott építész tanárom: Schulek Frigyes példájának és tanításának köszönhetem azt, ami bennem építész-érték...

Kós Károly
Kvár, 1972. X. 7.